

„Egy olyan régióban, amely nincs, utazni sem lehet, tehát nem kell hozzá útikönyv”

Az *Utazások Erdélyben* című útikönyv kiadásainak összehasonlító elemzése

Bevezető

„Annyira nem létezett Erdély, hogy a nyolcvanas években, amikor amúgy is elvettek a vámosok a hozzánk látogató magyarországiaktól szinte minden könyvet és folyóiratot, egy útikönyv bizonyult a legveszélyesebbnek, irgalmatlanul elkönfiskálták, ha megtalálták. A gépkocsi motorházába vagy ing, esetleg szoknya alá rejtve hozták át a határon a barátaink. A címe: *Utazások Erdélyben*. Ne gondolja senki, hogy netán szörnyű, irredenta mondatokat bújtattak a könyv lapjai. Dehogya. »Csak« magyar településnevek voltak benne, mint Kolozsvár vagy Marosvásárhely, amit akkor már tilos volt magyarul használni. És hát maga a cím! Hogy egy útikönyv egy nem létező régióról szól: Erdélyről. Ahogy ma például nem létezik Székelyföld. [...] *Utazások Erdélyben*? Egy olyan régióban, amely nincs, utazni sem lehet, tehát nem kell hozzá útikönyv. Akkor meg elkobozzuk, ez volt a verdikt.”¹ Markó Béla idézte fel így a Mátyás Vilmos által írt, s 1990 előtt négy kiadásban megjelent *Utazások Erdélyben* című útikönyv jelentőségét. A kötet jóval többet jelentett tehát egy szokásos bédekkernél. A Kádár-rendszerben megjelent egyetlen, kifejezetten Erdélyt bemutató útikönyvként nemcsak magyarországi százezrek Erdély-képét formálta, de – mint láttuk – román hatósági ingerültséget és intézkedéseket is kiváltott. Éppen ezért Mátyás Vilmos könyvének elemzése hasznos adalékokkal szolgálhat annak megértéséhez, vajon a határon túli s különösen az erdélyi magyarság iránt a Kádár-rendszerben bűvópatakként élő érdeklődés milyen forrásokból táplálkozhatott, s a romániai magyarságot felfedezőik milyen tudással felvértezve vágtak neki az útnak.

Dolgozatunkban az *Utazások Erdélyben* két kiadását tehát nem annyira turisztikai, mint inkább történet- és emlékezetpolitikai szempontból dolgozzuk fel. Arra voltunk kíváncsiak: a hivatalosan antinacionalista kádárista rendszer

ABLONCZY BÁLINT (1981) újságíró, szerkesztő, az ELTE BTK Művelődéstörténeti Doktori Programjának hallgatója.

Köszönöm bátyámnak, Ablonczy Baláznak, hogy a témára felhívta a figyelmemet.

1 Markó Béla: Miért nincs, ha van. Az Erdély-kép változásairól. *Mozgó Világ*, 2016/7-8, 89.

ellenőrzött könyvkiadásának ilyen érzékeny szegmensében, az Erdélyről szóló, tömegeket elérő útikönyv különböző kiadásaiban milyen hangsúlyeltolódások fedezhetők fel. Beszűrődnek-e a szövegbe a magyar–román közös múlt konfliktusai? Miként jelennek meg a magyar történelem és kultúra internacionalista kánonba nem vagy csak nehezen illeszthető erdélyi szereplői? Találjuk-e nyomát a két állam folyamatosan romló viszonyának s az erdélyi magyarság fokozatosan súlyosbodó életkörülményei miatt a nyolcvanas években óvatosan módosuló magyar állami politikának?²

A kérdések megválaszolásához az *Utazások Erdélyben* első³ és negyedik⁴ kiadását vetettük egybe. Az összehasonlító elemzés előtt azonban bemutatjuk az útikönyv szerzőjének igen tanulságos életútját, amely az útikönyv kontextusba helyezésében is segít. Mátyás Vilmos ugyan Aradon született 1911-ben, de mivel családja Háromszékről származott, önmagát mindig székelynek nevezte. Erdőmérnöki diplomáját Sopronban szerezte 1937-ben, és rövid kárpátaljai szolgálat után, Észak-Erdély 1940-es visszacsatolását követően, a Görgényi-havasokban az Iszticsói Erdőgondnokság vezetője lett. A második világháború után több gondnokságon dolgozott, majd az Erdészeti Kutató Intézet munkatársa lett Sopronban, ekkor indította meg az erdészeti szakmunkásképzést is. Az Erdészeti Kutató Intézetben a maggazdálkodás, a magvizsgálat témakörének kialakítójaként, fejlesztőjeként dolgozott, különösen a tölgyfákkal kapcsolatos vizsgálatainak voltak jelentősek.

A kései kegyes nekrológ némileg talán legendásító szerzője Mátyás Vilmos erdészeti munkája mellett eltéphetetlen erdélyi kötelékeit emelte ki: „Kós Károllyal 1930 óta tartotta a kapcsolatot (a róla megjelent képes kötetbe a legtöbb műalkotást Mátyás Vilmos bocsátotta a szerkesztő rendelkezésére), személyesen ismerte Tamási Áront, Nyirő Józsefet, Bánffy Miklóst, Szentimrei Jenőt. Az Erdélyi Helikon egyetlen diák pártoló tagja volt. [...] Pataki mellett másik eszményképe a nagy természetbarát Czárán Gyula bányamérnök és jogász volt, aki földbirtoka minden jövedelmét a Bihari hegység barlangjai természeti szépségeinek a felkutatására, turista útjainak a kiépítésére fordította. Az eszménykép

2 A téma szakirodalmának átfogó bemutatására nincs terünk, többek között az alábbi munkákat tartjuk a leghasznosabbnak: Bárdi Nándor: „Románia magyarságpolitikája, 1918–1989” = *Magyarok Romániában, 1990–2015*. Szerk. Bárdi Nándor – Eger György. Budapest, 2017, L’Harmattan Kiadó, 96–128; Vincze Gábor: Tovább a lejtőn – a gödör aljáig. Magyar–román kapcsolatok 1989 második felében a magyar diplomáciai iratok tükrében. *Székelyföld*, 2009/7, 75–120; Medgyesi Konstantin: Tizenhét perc, ami megtörte Grósz Károly karrierjét. *Betekintő* 2019/3, 5–29; Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, II. 1974–1989*. Csíkszereda, 2017, Pro-Print, 70–118; Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Budapest, 2007, Napvilág; Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon, 1988–1989*. Budapest, 2015, Gondolat.

3 Dr. Mátyás Vilmos: *Utazások Erdélyben*. Budapest, 1977 (a továbbiakban UE1). Panoráma „mini” útikönyvek.

4 Dr. Mátyás Vilmos: *Utazások Erdélyben*. Budapest, 1986 (a továbbiakban UE4). Panoráma „mini” útikönyvek.

életrajza Mátyás Vilmos hagyatékában található, és a szerző Czáránról nevezte el az Erdélyi Kárpát Egyesület Aradi Csoportját, melynek Ő volt a főtítkára.”⁵ A nekrológ Mátyás Vilmos élete egyik fő munkájának a „négy kiadást megért, több mint 170 ezer példányos Utazások Erdélyben” című kötetet nevezte. Akárcsak Markó Béla, dr. Tompa Károly is a magyar-román emlékezetpolitikai konfliktus összefüggérendszerében helyezte el az útikönyvet. „Ezt a könyvet a románok nem szeretik. Ezerszámra kobozták el a határon egyetlen adata miatt: »1209. A román lakosság első megbízható említése Fogarasban.«”⁶ A visszaemlékezésből tehát egy nagy szakmai tudással rendelkező, kényszerűségből elhagyott szülőföldjéhez a végtelenségig ragaszkodó, művelt polihisztor képe rajzolódik ki.

Nem tagadva Mátyás Vilmos személyiségének e jegyeit, más visszaemlékezések a zavarba ejtő vonásokat is kiemelik. „Munkabírása, mozgékonyága éppoly lenyűgöző volt, mint váratlan hangulatváltásai. Harsány egyéniségéhez hozzátartozott a nők zavarba hozására való törekvés. Válogatott trágárságok elmondása közben élénken figyelte a szerencsétlen paciens arcát, várva a reakciókat.”⁷ Hasonló okokból veszett össze Mátyás Vilmossal a közös erdélyi származás és érdeklődés miatt vele sokáig jó viszonyt ápoló László Gyula. A régész-festőművész egy 1973-ban írott levelében éles hangon kérte ki, hogy az erdőmérnök társaságban László menyének trágárságokat suttogott.⁸ Az összeveszés azonban nem akadályozta meg László Gyulát abban, hogy Mátyás Vilmos 1986-ban bekövetkezett halálakor az erdőmérnök feleségének és fiának személyes hangvételű, „régí barátként” aláírt levélben kondoleáljon. Más emlékezőkhöz hasonlóan a régész is Mátyás Vilmos Erdélyhez való ragaszkodását emelte ki. „Erdély szenvedélyes és konok szerelmese voltál: »menedékem a nagy hegyek, az élet fölött elmegyek, s köszöntöm őt, ki zajlik és pihen, én, örök vándor, örök idegen« írta Reményik Sándor Erdély halk hangú nagy költője, aki Végvárként zokogott az égre az igazságtalanságokért. Megjelenésedben az erdélyi nemesek voltak példaképeid, otthonoddal az ő otthonaidat hoztad közénk. Könyveidet éppen olyan szeretettel vetted kézbe, mint elődeid a régi kúriákban. Mindig elégedetlen voltál önmagaddal, s ezt konok haragoddal, parancsoló hangoddal takarogtad. Az erdő – melynek tudósa voltál – Erdélyre emlékeztetett.”⁹

Mátyás Vilmos mellett az útikönyv szakértői körét is erős erdélyi kötődések határozták meg. Az első és a negyedik kiadásban is lektorként, illetve a „Gyakorlati tudnivalók” fejezet szerzőjeként működött közre dr. Balás Gábor. A gyergyó-

5 Dr. Tompa Károly: Mátyás Vilmosra emlékezem. *Erdészeti Lapok*, 1997/1, 24.

6 Uo.

7 Szujkóné dr. Lacza Júlia: Mátyás Vilmos = Bartha Dénes, Csapody István, Szofridt István (szerk.): *Mestereink. Ilyennek láttuk őket. Emlékmorzsák a közelmúlt jeles botanikusairól*. Sopron, 2000, Nyugat-Magyarországi Egyetem Soproni Erdőmérnöki Kar, Növénytan Tanszék, 64.

8 Levél Mátyás Vilmosnak, Kecskemét 1973. január 9. MTA BTK László Gyula Digitális Archívum, <http://lgyda.btk.mta.hu/levelezes/1971-1973> (letöltés dátuma: 2021. június 22.)

9 Levél Mátyás Vilmos családjának, Balatonrendes, 1986. július 13., MTA BTK László Gyula Digitális Archívum, <http://lgyda.btk.mta.hu/levelezes/1986> (letöltés dátuma: 2021. június 22.)

szentmiklósi születésű ügyvéd 1937-ben fővárosi szolgálatba állt, a második világháború alatt tartalékos tisztként szolgált a 2. Vkf. osztályon. 1945 után a fővárosi FKGP-ben politizált, volt a XI. kerületi alapszervezet elnöke, majd építőipari segédtervező (1950–1963), a *Tanácsi Építő* című lap szerkesztője (1963–1988) volt. Legnagyobb szenvedélye azonban Erdélyhez kötötte, több tanulmányban foglalkozott a székely rovásírással, illetve az erdélyi jogtörténettel. A negyedik kiadásban lektorként működött közre még a kolozsvári születésű Szász Zoltán, a modern kori román-magyar kapcsolatok kutatója (nem mellesleg az 1986-os, háromkötetes *Erdély története* szerkesztője), illetve Entz Géza művészettörténész. Ő ugyan nem erdélyi származású, de 1941-től a kolozsvári egyetemen dolgozott egészen 1950-es repatriálásáig. (Az útikönyv egyetlen nem erdélyi kötődésű szakértője Szabó Miklós történész volt.)

Miután bemutattok az *Utazások Erdélyben* szerzőjét és szakértői körét, rátérünk a két kiadás összehasonlítására, hogy választ találjunk a bevezetőben felvetett kérdésekre. Az első szembeszökő különbség a terjedelemmel kapcsolatos: míg az 1977-es első kiadás 204 oldal, addig az 1986-ban megjelent negyedik kiadás jelentősen hosszabb, összesen 267 oldalra rúg. Sokatmondó, hogy mely tájegységek kaptak jelentősebb figyelmet: míg 1977-ben Kalotaszeget mindössze két oldal tárgyalta,¹⁰ addig 1986-ban már háromszor annyi,¹¹ s jóval részletesebb lett a székelyföldi anyag is. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük: a két színmagyar vidékkel foglalkozó rész terjedelmének növekedése mögött olvasói igények álltak. Hiszen az Erdélybe látogatók többsége akkor (és napjainkban is) sokkal inkább ezekre a tájakra, mintsem mondjuk az Al-Dunára vagy Máramarosra kíváncsi.

Finom hangsúlyeltolódás figyelhető meg a települések elnevezésének használatában. Az első kiadás tartalomjegyzékében az ajánlott túraútvonalakra eső városok és tájegységek nevei románul, de magyarul toldalékolva szerepeltek, s így valóságos nyelvi szörnyszülöttek jöttek létre (például: Oradeától Cluj-Napocáig.) A második kiadás már egy fokkal jobban ügyelt a magyar (nyelvi) érzékenységre: előbb ugyan románul szerepelt minden magyar város, de rögtön alatta magyarul. (Például: Oradea–Depresiunea Huedinului–Cluj-Napoca; Nagyvárad–Kalotaszeg–Kolozsvár.) Ugyancsak árnyalatnyi, de alighanem szintén olvasói visszajelzések nyomán kialakult fontos különbség, hogy az első kiadásban a városok, tájegységek tárgyalásánál a román név mindig fetteivel, nagyobb betűvel, míg a magyar változat kisebb és egyszerűbb betűtípussal szerepelt. Abban viszont nincs eltérés, hogy mindkét kiadás összesen kilenc túraútvonal mentén javasolta Erdély felfedezését.

Az általános jellemzők összevetése után a továbbiakban három szempontrendszer alapján vizsgáljuk az *Utazások Erdélyben* két kiadásának különbségeit: 1) kronológia, 2) román-magyar konfliktusok, 3) városok és tájegységek.

10 UE1 35–37.

11 UE 42–49.

1. A múlt meghódítása – kronológiai különbségek

A bőséges történeti bevezetőnél rögtön feltűnik, hogy az első kiadásból teljesen hiányzik az erdélyi fejedelmek és kormányzók listája. Talán túlságosan magyar karakterűnek tűnt volna a felsorolás a román nép történelmi harcait és Avram Iancu jelentőségét gyakran hangsúlyozó első kiadásban? Nem tudjuk, azt viszont igen, hogy a negyedik kiadásban már szerepel egy ilyen lista II. János Zsigmondtól (1540–1551) Ludwig Folliot de Crenneville katonai kormányzóig (1861–1867).¹²

Érdekes megfigyelni, hogy a történelmi események listázásánál a 20. századhoz közeledve egyre több a néha csak árnyalatnyi, ugyanakkor kivétel nélkül a magyar műltszemlélethez jobban igazodó változás. Hol a szóhasználat alakul át, hol a korábban elhallgatott esemény kerül be a kronológiába. Elgondolkodtató, hogy a Tompa Károly Mátyás Vilmos-nekrológiájában említett dátum, amely szerinte kiváltotta a román hatóságok haragját, csak az első kiadásban szerepel: „1210: Erdélyi románok első hiteles említése.”¹³ A negyedik kiadás más eszközökkel érzékelteti, hogy szó sem lehet a dákö-román kontinuitásról, egyáltalán, a magyar honfoglalást megelőző erdélyi román jelenlétről. Egyrészt megjelenik a fokozatos székely betelepülés motívuma: „1224: A székelyek zömét már a Kárpátok közelében találjuk. Korábbi szállásukra szászok jönnek, akik II. Andrástól az Andreanum kiváltságlevelet kapják.”¹⁴ (Az első kiadásban még csak annyi szerepel az 1224-es dátumnál, hogy „II. András Andreanum néven ismert oklevelében lefekteti az ekkor betelepített szászok privilégiumait”).¹⁵

Bekerült ugyanakkor a negyedik kiadásba egy másik dátum, amely bár nem olyan explicit, mint az 1210-es említés, mégis érzékelteti, hogy csak a már megtelepedett és államszervezetet kialakító magyarság után tűnik fel Erdélyben a románság. Eszerint 1252-ben „A kerci apátság oklevelében megemlítik a vlachokat és a besenyőket.”¹⁶ Hasonló hangsúlyeltolódás figyelhető meg a román történetírásban a „három román országot először egyesítő” Mihai Vitezaul történelmi szerepének említésekor. Míg az *Utazások Erdélyben* 1977-es kiadása 1599-nél még úgy fogalmaz, hogy „Vitéz Mihály (Mihai Vitezaul) román fejedelem elfoglalja Gyulafehérvárt, és felveszi az erdélyi fejedelmi címet”,¹⁷ addig 1986-ban az „elfoglalja Gyulafehérvárt, és helytartói hatalmat gyakorol”¹⁸ megfogalmazás jelenik meg, amely tagadja a vajda önálló erdélyi pozícióját, és pusztán helytartóként ismeri el.

12 UE4 20–21.

13 UE1 16.

14 UE4 18.

15 UE1 16

16 UE4 18.

17 UE1 16

18 UE4 18

Az időben előrehaladva egyre több és látványosabb eltérést találhatunk a két kiadás kronológiája között. Például 1848–49-es forradalom és szabadságharc erdélyi vonatkozásainál az 1977-es változat lényegében még a román történetírás hivatalos álláspontját veszi át, amikor arról ír: „A románság Avram Iancu vezetésével megkísérli szabadsága kivívását.”¹⁹ Ehhez képest az 1986-as változat – elhallgatva ugyan a két nép közötti konfliktus okait – teljesen eltérő hangnemben tárgyalja az eseményeket az 1849-es évszámnál. „A magyar és a román forradalmi erők közötti fegyveres harcnak tárgyalás útján próbálnak véget vetni. A megegyezés lehetőségét megszünteti a magyar szabadságharc veresége.”²⁰

Nem csak az az érdekes, hogy mi szerepel eltérően a két kiadásban, hanem az is, mely dátumok maradnak ki. Például az első kiadásban – vélhetően megint csak a román nemzeti érzékenységgel kapcsolatos túlbuzgóság miatt – sem Erdély és Magyarország 1867-es egyesítése, sem az 1920-as trianoni békeszerződés nem szerepel, viszont mindkét dátumot megtaláljuk a később megjelent könyvben.²¹ Ismételten finom jelentésváltozáson esik át az 1940-es esztendő értékelése. „A bécsi döntés értelmében Magyarország **megszállja** (kiemelés – A. B.) az észak-erdélyi területeket”²² (1977), illetve „A második bécsi döntés értelmében a magyarok **bevonulnak** (kiemelés – A. B.) az észak-erdélyi területekre” (1986).²³ Talán mondani sem kell, az apró módosítás mennyire megváltoztatja a jelentést: a „megszállással” a könyv megint csak a román álláspontot veszi át, amely a német–olasz döntőbíráskodást követő eseményeket Magyarország jogtalan okkupációjának tartja. Ehhez képest a bevonulás jóval semlegesebb megfogalmazás – alighanem ez volt a maximum, amit 1986 Magyarországon le lehetett írni. Hasonló logikai láncon halad az 1944-es év eseményeinek tárgyalása, amelyről az első kiadás így fogalmaz: „a román csapatok a szovjet hadsereggel együttműködve visszafoglalják az észak-erdélyi területeket”²⁴ – a „visszafoglalják” szó egyértelművé teszi, hogy ki a terület jogos tulajdonosa. Ehhez képest a második kiadás jóval árnyaltabb és valóságghűbb leírást ad. „Az Erdély területén folyó hadműveletekben a szovjet hadsereg oldalán román csapatok is részt vesznek. A szeptember 12-i román fegyverszüneti szerződés kimondja Észak-Erdélynek a békeszerződésig Romániához való visszacsatolását.”²⁵ Ugyanígy kibővíti a negyedik kiadás az első kiadás 1945-re vonatkozó szikár tényközlését („Dr. Petru Groza demokratikus kormányt alakít”).²⁶ az alábbi mellékmondattal:

19 UE1 17.

20 UE4 19.

21 Mindkettő UE4 19.

22 UE1 17.

23 UE4 19.

24 UE1 17.

25 UE4 19.

26 UE1 17.

„a román kormány átveszi Észak-Erdély közigazgatását”.²⁷ Csakhogy a kevésbé tájékozott olvasó számára nem világos, ha 1944. szeptemberi fegyverszüneti szerződés kimondja Észak-Erdély Romániához való visszacsatolását, miért csak 1945-ben tér vissza a román közigazgatás. Kimarad az a fontos információ, hogy 1944 novemberében a Szovjetunió a térségből kiharcolta a román közigazgatást, hogy Erdély sorsának lebegtetésével manipulálja Magyarországot és Romániát.

2. Az erőszak terei és nevei – román–magyar konfliktusok ábrázolása

Miután áttekintettük a kronológiában fellelhető eltéréseket, azt vizsgáljuk meg, miként jelennek meg az útikönyvekben a magyar–román közös múlt legkonfliktusosabb témái, például a Horea-Cloșca-féle 1784-es parasztfelkelés vagy 1848–49-es összecsapások emlékezete. Bizonyos következetlenség mindkét kiadásban tetten érhető. Például a Nagyenyed magyarságát javarészt elpusztító 1849. januári tömegmészárlásról 1977-ben és 1986-ban is csak ennyi olvasható: „A vár főbejáratától jobbra, a Bethlen-kollégium oldalszárnyával szemben a falban jelentéktelen kis emléktábla található: 1849. jan. 8. E tábla tövében van a 700 nagyenyedi lakos tömegsírja.”²⁸ Az olvasót egy félmondat sem orientálja, hogy a városra zúduló román felkelők hajtották végre a tömegmészárlást.

Az elhallgatás annál is érthetlenebb, mert más esetben igen jelentős eltérésekkel számol be az útikönyv két kiadása egy nagyenyedihez nagyon hasonló eseményről. Az Érchegeységben található Abrudbánya felprédálásáról szólva az első kiadás még igen szemérmes: eszerint a bányavároskát „1848-ban népfelkelés pusztította el”,²⁹ semmilyen közelebbi információt nem kapunk a „népfelkelés” természetéről, illetve etnikai vonatkozásairól. Ehhez képest a második változat jóval informatívabb és valóságosabb: „1784. november 7-én és később, 1849. május 23-án a felkelt mókók kétszer pusztították el, magyar lakosságának csak töredéke maradt életben. A várost kirabolták és felgyújtották, a templom is leégett.”³⁰ Egy másik esetben a nagyenyedi tragédia elhallgatása és az abrudbányai pusztítás világos leírása közötti megoldást választott az útikönyv szerzője. A Brád közeli Mesztákon község egykori ortodox temploma leírásánál olvashatjuk: „1784. október 31-én e templomban fogadta meg Horia és Crisan, felkelőtársaival együtt, hogy inkább belép az osztrák hadseregbe, de jobbágy nem marad. A felkelést 1784 decemberében a császári hadak vérbefojtották, s vezetőit Gyulafehérváron válogatott kínzások között kivégezték.”³¹ Ehhez képest

27 UE1 19.

28 UE1 54, illetve UE 70.

29 UE1 126.

30 UE4 158.

31 UE1 125.

a negyedik kiadás egy közbeszúrt mondattal jelzi a korabeli felkelés etnikai dimenzióit. „1784. október 31-én e templomban fogadta meg Horia és Crisan, felkelőtársaival együtt, hogy inkább belép az osztrák hadseregbe, de jobbágy nem marad. A felkelést – **melynek a környékbeli magyarok közül nem csak nemesek estek áldozatul** (kiemelés – A. B.) – 1784 decemberében a császári hadak vérbefojtották s vezetőit Gyulafehérváron válogatott kínzások között kivégezték.”³²

Hasonló eufemizálás figyelhető meg Kemény Zsigmond sírja kapcsán, amelyet a második világháború végén helyi román parasztok hánytak szét. „Kemény Zsigmond sírkövének már csak maradványai láthatók”³³ (1977), illetve „Pusztakamarás Kemény Zsigmond sírkövének csak **csonkjai** (kiemelés – A. B.) vannak meg.”³⁴ Utóbbi megfogalmazás legalább sejtetni engedi, hogy nem a természet erői pusztították el a magyar kultúra számára oly fontos író síremlékét.

3. Városok és vidékek – eltérő tájképek

Mint említettük, az *Utazások Erdélyben* negyedik kiadásában jelentősebb nagyobb terjedelem foglalkozik Székelyfölddel, illetve Kalotaszeggel, mint az elsőben. Utóbbi tájegység leírásában találtuk az egyetlen, mégoly áttételes utalást az útikönyvben Erdély etnikai viszonyainak – jórészt mesterséges – átalakulására. A Kolozsvártól nyugatra, a Gyalui-havasok, a Vlegyásza-havas és a Mészes-hegység között elhelyezkedő tájegység általános leírásánál olvasható az alábbi mondat: „A románság a kihalt magyarság több templomát átvett úgy, ahogy a magyarság a szászokét.” Ugyanitt szerepel az új ipari létesítményeket, utakat, oktatási intézményeket és termelőszövetkezeteket rendszerint a haladás jeleként ünneplő útikönyvben az egyetlen utalás arra, hogy a (szocialista) modernizáció nem csupán előnyökkel járt. „A kalotaszegi falvak képe a második világháború után részben előnytelenül megváltozott.”³⁵

Székelyföld leírásánál is jóval bővebb a negyedik kiadás anyaga az elsőénél. Külön fejezetet kapott Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda, Mátyás Vilmos új kirándulásokat ajánl Marosvásárhely környékén, a Nyárad mentén, és több térkép színesíti a Székelyföldről szóló részben. Ebben bújik ki az erdészeti szakember az útikönyv szerzőjéből, a háromszéki Kálnok leírásánál fontosnak tartja megjegyezni, hogy „itt nyugszik kálnoki Bedő Albert erdőmérnök, a magyar erdészet kiemelkedő alakjának sírja, fő műve: *Magyarország erdeinek leírása*”.³⁶

32 UE4 157.

33 UE1 103.

34 UE4 131.

35 UE4 43, 44.

36 UE4 255.

Nemcsak az erdészeti utalás, de a székelységgel kapcsolatos, érzellemmel teli kiszólások is jelzik a negyedik kiadásban a származására mindig büszke Mátyás Vilmos kötődését. Csak egy példa: Szejkefürdőnél az első kiadásban még csak egy rövid tárgyyszerű leírás olvasható Orbán Balázs sírjáról, ami a negyedik kiadásban már így szerepel: „Az író szerény lakóháza a szomszédos Lengyel-falván volt, a nép »szegény bárónak« becézte önzetlen egyszerűségéért. [...] Ahogy Széchenyit a »legnagyobb magyar«-nak, úgy Orbán Balázst a »legnagyobb székel«-nek nevezik. Életműve mai napig a Székelyföld pótolhatatlan adattára; ezen könyv írásánál sem nélkülözhattük.”³⁷

Összegzés

A fentiekben igyekeztünk felvázolni, miként változott az *Utazások Erdélyben* tényanyaga, a magyar-román közös múlt és Erdély történetének bemutatása. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk: ezek a néha árnyalatnyi, néha jelentős különbségek párhuzamba állíthatók a hivatalos magyarországi politika változásaival. Az első kiadás évében, 1977-ben került sor a Debrecen-nagyvárad-i csúcstalálkozóra, amely az utolsó bilaterális tárgyalás volt Kádár János és Nicolae Ceaușescu között, ezt követően a magyar pártvezető már nem volt hajlandó találkozni román partnerével. A kudarcba fulladt tárgyalás jelezte, a hivatalos Magyarország által addig vallott internacionalista partnerség alapján már nem lehet rendezni a magyar-román viszony problémáit. Másként szólva, idővel a legdogmatikusabb magyarországi párt- és állami vezető számára is világossá válhatott, hogy a kétoldalú viszony romlásáért nem a sokat kárhoztatott magyar nacionalizmus a felelős.

Az útikönyv negyedik kiadásának évében látott napvilágot Erdély háromkötetes története, amelynek ráadásul főszerkesztője a hivatalban levő művelődési miniszter, Köpeczi Béla volt. Egy ilyen vállalkozás még egy évtizeddel korábban is elképzelhetetlen lett volna. A két dátum között pedig a Romániából érkező rossz hírekkel arányosan nőtt a magyarországi közvélemény aggodalma, mind többen szállítottak gyógyszert, élelmiszert erdélyi rokonaiknak. A társadalmi hangulatváltozást az egyre jelentősebb legitimitáshiánnyal küzdő magyar pártvezetés sem hagyhatta figyelmen kívül. Egyre inkább úgy tűnt, az erőszakos romániai kulturális homogenizációs folyamatnak semmi sem szabhat gátat. 1985 első negyedében megszűntek a Román Rádió nemzetiségi körzeti adói Kolozsvárott, Marosvásárhelyen és Temesvárott, hasonló sorsra jutott a bukaresti televízió magyar adása is. Eltűntek a kétnyelvű feliratok, 1986–1987-ben az erdélyi városok magyar utcaneveinek többségét románra változtatták. A magyar könyvkiadást jelentősen visszanyesték: 1972-ben még 265 magyar könyv jelent meg, 1987-ben kétszáznál már jóval kevesebb. A 2. világháborút követően

37 UE4 224–225.

még hat önálló magyar színház volt Romániában, a nyolcvanas évekre mindössze kettő maradt. Egy Kolozsvárott és egy Temesvárott, a két nagy székelyföldi teátrumot (a marosvásárhelyit és a sepsiszentgyörgyit) tagozattá minősítették le. Folyamatosan szorult vissza az anyanyelvű oktatás is: míg a korábbi oktatási törvény szerint 15 tanuló igénye elegendő volt a nemzetiségi osztályhoz, az 1980-as évek elejéig már csak 25 tanuló esetén indulhatott anyanyelvű elemi, 36 esetén középiskolai osztály; folyamatosan zajlott az addig tisztán magyar iskolák kétnyelvűvé alakítása, majd teljes elrománosítása.³⁸

Ebben a kontextusban olvasták magyar Erdély-járók tömegei az útikönyvet. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük: a korszak keretei között a negyedik kiadás – első kiadáshoz képest – bátrabb megfogalmazásai egyszerre fakadtak a romló romániai helyzetből és a magyarországi közvélemény elvárásaiból, ugyanakkor formálták, alakították is ezt a publikumot. Mátyás Vilmos munkája tehát nem pusztán egy útikönyv volt, hanem akarva-akaratlanul (emlékezet)politikai eszközzé is vált.

38 Az adatokat lásd Révész Béla: A magyar-román viszony problémátörténetéből az 1980-as években, *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (72) 1–22 (2009), 472–473.

Wahorn András: Szépség új vizekre evez, 1975 (Nóra gyűjtemény)